

J a c e k Z i o b r o w s k i

Uzasadnienie przekonań

Słowa kluczowe: *uzasadnienie, przekonanie, internalizm, eksternalizm, racje*

Zagadnienie uzasadniania przekonań należy w ostatnich latach do najczęściej rozważanych zagadnień epistemologii. Rozważane są kwestie natury i definicji uzasadnienia, struktury uzasadniania, związków między uzasadnionym przekonaniem a wiedzą.

Centralne miejsce teorii uzasadniania we współczesnej epistemologii można tłumaczyć w różny sposób. Wydaje się, że miejsce to wyznaczają przede wszystkim dwie funkcje uzasadnienia, na które warto zwrócić uwagę. Jedną z nich jest funkcja wskaźnika prawdziwości przekonania (sądu, zdania), a drugą funkcja kryterium wiedzy.

Naturalnym dążeniem człowieka jest dążenie do posiadania przekonań, które są prawdziwe. Ważnym wskaźnikiem prawdziwości przekonań jest to, czy (i jak) są one uzasadnione. Tak jest przynajmniej w przypadku przekonań dotyczących faktów. Tę rolę uzasadnienia akcentował m.in. Laurence Bonjour:

Tym, co czyni nas w ogóle istotami poznającymi, jest nasza zdolność posiadania przekonań, a celem naszych specyficznych wysiłków poznawczych jest prawda: chcemy, by nasze przekonania właściwie i dokładnie przedstawiały świat. Gdyby prawda była w jakiś sposób bezpośrednio i bez problemów dostępna (jak jest, według niektórych stanowisk, dla Boga) tak, że można byłoby we wszystkich sytuacjach rozstrzygnąć, co jest prawdą, to pojęcie uzasadnienia nie miałyby większego znaczenia i nie odgrywałoby niezależnej roli w poznawaniu. Jednak taka idealna epistemicznie sytuacja oczywiście nie jest tą, w której się znajdujemy. Nie mamy takiego bezpośredniego i bezproblemowego dostępu do prawdy i z tej racji uzasadnienie staje się istotne [*comes into the picture*]. Podstawową rolą uzasadnienia jest rola środka do osiągnięcia prawdy, bardziej bezpośrednio dostępnego łącznika między naszym subiektywnym punktem startowym i naszym obiektywnym celem¹.

¹ L. Bonjour, *The Structure of Empirical Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1985, s. 7.

Zasadniczym przedmiotem badań w epistemologii jest wiedza. Wiedzę zaś, zgodnie z klasyczną jej definicją, stanowią przekonania prawdziwe i uzasadnione. Klasyczna koncepcja wiedzy jest dzisiaj krytykowana, dość powszechnie jednak uważa się, że rozumiane tak lub inaczej uzasadnienie przekonania jest podstawowym warunkiem wiedzy. W związku z tym, rzetelna odpowiedź na jedno z najważniejszych pytań w epistemologii, „Czym jest wiedza?”, wymaga wypracowania koncepcji odpowiadającej na pytanie „Czym jest uzasadnienie?”. Koncepcje uzasadnienia uchodzą często za bardziej fundamentalne od koncepcji wiedzy.

W epistemologii wypracowano wiele koncepcji natury uzasadnienia. Filozoficzne odpowiedzi na pytanie „Czym jest uzasadnienie przekonania?” znacznie różnią się między sobą. W niniejszym artykule przedstawiam ogólną definicję uzasadnienia przekonania, którą mogliby, jak sądzę, zaakceptować zwolennicy wielu różnych koncepcji uzasadnienia. Następnie, nawiązując do tej definicji, wskazuję główne kwestie sporne dotyczące natury uzasadnienia i zarysowuję różne stanowiska w tych kwestiach. Sformułowanie wspomnianej definicji poprzedzam wstępnymi uwagami o przekonaniach i ich uzasadnieniu.

1. Natura przekonania

W epistemologii analitycznej przekonanie zazwyczaj określane jest jako swego rodzaju nastawienie sądzeniowe (nastawienie propozycjonalne, postawa propozycjonalna, ang. *propositional attitude*). Nastawienie sądzeniowe należy rozumieć jako pewien stan mentalny jakiejś osoby odnoszącej się do sądu w sensie logicznym.

Dowolne nastawienie sądzeniowe charakteryzują: (a) jego treść, którą jest sąd w sensie logicznym, i (b) modalność psychologiczna, czyli sposób odnoszenia się danego podmiotu do tej treści.

Różne nastawienia sądzeniowe opisywane są w zdaniach o strukturze: „*S a q*”, gdzie „*S*” jest nazwą jednostkową wskazującą podmiot (z reguły – osobę), „*a*” – tzw. czasownikiem sądzeniowym (zazwyczaj ze słowem „że”), a „*q*” – zdaniem podrzędnym wyrażającym sąd w sensie logicznym. Niekiedy w zdaniach takich pojawiają się określenia czasowe, nastawienia sądzeniowe mogą zmieniać się w czasie.

Do czasowników sądzeniowych należą m.in.: „wiedzieć”, „sądzić”, „być przekonany”, „wątpić”, „wyobrażać sobie”, „roić sobie”, „marzyć”, „oczekiwać”, „cieszyć się”, „pragnąć”, „chcieć”, „być dumny”, „wstydzić się”, „akceptować”. Różne nastawienia wyrażają zatem takie formy zdaniowe jak: „*S wie, że q*”, „*S oczekuje, że q*”, „*S jest przekonany, że q*” itd.

Modalność tego samego typu może być wskazywana przy pomocy różnych czasowników. Nastawieniami tego samego typu wydają się być np. przekonanie, sądzenie, uważanie (że q). Inaczej mówiąc, formy zdaniowe „ S jest przekonany, że q ”, „ O uważa, że r ”, „ W sądzi, że s ” wyrażają takie same nastawienia. Nadto, zdanie przypisujące komuś jakieś nastawienie może być, w wyniku analizy, sprowadzone do innych, które nie zawierają czasowników sądzeniowych występujących w zdaniu analizowanym. I tak, rojenie sobie, że zachodzi q , można sprowadzić do przekonania, że q (w sytuacji, gdy nie jest tak, że q), a oczekiwanie, że q , można sprowadzić do przekonania, że rzeczy będą się miały zgodnie z q . Do przekonania sprowadzana jest też wiedza. Samo przekonanie jest uważane za nastawienie podstawowe, niesprowadzalne do innych, nieredukowalne².

Nastawienie, jakim jest przekonanie, można rozumieć jako uznawanie za prawdę określonego sądu w sensie logicznym. W przypadku przekonań moralnych można mówić o uznawaniu odpowiednich sądów za trafne czy też słuszne.

We współczesnej filozofii umysłu natura przekonań jest przedmiotem wielu polemik i sporów. Rozwijane są koncepcje, które uzupełniają, modyfikują lub kwestionują niektóre ze wskazanych wyżej ustaleń³.

Różnie bywa definiowany sąd w sensie logicznym, uchodzący za treść przekonania. Dość często określa się go ogólnie jako to, co wyrażają zdania o tym samym znaczeniu (synonimiczne). Niekiedy definiowany jest jako znaczenie zdania oznajmującego (zdania w sensie logicznym) i rozumiany jako wytwór psychicznego procesu sądzenia⁴. Zdania różnych języków, składające się z różnych wyrazów, mogą wyrażać ten sam sąd w sensie logicznym (np. zdania: „Nadja lubi spacerować w deszczu” i „*Nadja likes walking in the rain*” czy też zdania: „*Bücher liegen auf dem Tisch*” i „Książki leżą na stole”). W ostatnich latach sąd w sensie logicznym definiuje się przy użyciu kategorii światów możliwych, jako pewien podzbiór zbioru światów możliwych lub funkcja przeprowadzająca zbiór światów możliwych w zbiór wartości logicznych⁵.

² Zob. T. Ciecierski, *Nastawienia sądzeniowe. Wykłady z filozofii psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 163 i n.

³ Do najczęściej komentowanych stanowisk dotyczących natury przekonań należą: reprezentacjonizm, dyspozycjonizm, interpretacjonizm, funkcjonalizm, eliminatywizm. Zob. E. Schwitzgebel, *Belief*, w: S. Bernecker, D. Prichard (red.), *The Routledge Companion to Epistemology*, Routledge, Oxford 2011, s. 14–24.

⁴ Tak przez pewien czas definiował sąd w sensie logicznym K. Ajdukiewicz (w artykule z r. 1931) i taką definicję można znaleźć w polskich słownikach logiki. Zob. K. Ajdukiewicz, *O znaczeniu wyrażen*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 102–136. Ajdukiewicz zmieniał swoje rozumienie sądu w sensie logicznym.

⁵ Zob. R. Stalnaker, *Inquiry*, MIT Press, Cambridge Mass. 1984; T. Ciecierski, *Nastawienia sądzeniowe*, dz. cyt., s. 87 i n.

Często podnoszoną kwestią dotyczącą natury przekonań jest spór między zwolennikami internalizmu i eksternalizmu semantycznego o zależność treści przekonań od niedostępnych podmiotowi (poznawczo) czynników zewnętrznych⁶. Zgodnie ze stanowiskiem zwanym internalizmem semantycznym treść czyjegoś przekonania zależy wyłącznie od czynników wewnętrznych, czyli od tego, co dzieje się w jego umyśle. Zgodnie z eksternalizmem treść przekonania zależy również od czynników zewnętrznych, zwłaszcza od wspólnoty językowej, do której należy żywiąca to przekonanie osoba⁷.

2. Uzasadnienie jako własność przekonania

Jak wcześniej wspomniano, niezwykle ważną własnością przekonań jest uzasadnienie. W epistemologii rozważane jest uzasadnienie pojmowane najczęściej jako własność przekonań (sądów w sensie logicznym, zdań) lub jako relacja między tym, co uzasadniane (zazwyczaj: uzasadnianym przekonaniem), a tym, co uzasadnia (przekonaniami uzasadniającymi). Dla odróżnienia tych dwóch pojęć, mając na myśli drugie należałoby pisać o uzasadnianiu lub o relacji uzasadniania (a nie o uzasadnieniu). Obydwa pojęcia pozostają ze sobą w ścisłym związku. Jeśli istnieje relacja uzasadniania, której członami są dane przekonanie i uzasadniające je podstawy, to zazwyczaj (gdy spełnione są też dalsze warunki) jest ono uzasadnione.

Można rzec, że epistemologa interesuje przede wszystkim uzasadnienie w swym wymiarze normatywnym. Innymi słowy, w teorii uzasadniania istotne jest to, jak powinny być uzasadniane nasze przekonania z uwagi na cel, jakim jest prawda. Za mniej ważny uchodzi zwykle opisowy aspekt uzasadnienia, czyli to, co ludzie uważają za uzasadnienie danego przekonania, na jakie podstawy powołują się mówiąc lub myśląc, że ich poglądy są uzasadnione. Gdy mówimy, że dane przekonanie jest uzasadnione, mamy na względzie nie tylko to, że posiada ono jakąś cechę, ale też to, że jest takie, jakie ma być, z epistemicznego punktu widzenia.

⁶ Inspiracją dla rozważań na ten temat był eksperyment myślowy Hilary'ego Putnama dotyczący wymyślonej Ziemi Bliźniaczej. Zob. H. Putnam, *Znaczenie wyrazu „znaczenie”*, przeł. A. Grobler, w: H. Putnam, *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 93–184. Użyte tu terminy „internalizm semantyczny” i „eksternalizm semantyczny” odnoszą się przede wszystkim do stanowisk dotyczących znaczenia wyrażań. Wyżej używam ich w sensie szerokim, odnoszącym się również do stanowisk w kwestii treści przekonań.

⁷ Zob. T. Burge, *Individualism and the Mental*, „Midwest Studies in Philosophy” 1979, nr 4, s. 73–121; T. Ciecierski, *Nastawienia sądeniowe*, dz. cyt., s. 107 i n.

3. Uzasadnienie epistemiczne

Na gruncie epistemologii rozważane jest uzasadnienie epistemiczne, które należy odróżnić od uzasadnienia w sensie pragmatycznym czy też moralnym. Uzasadnienie przekonań z epistemologicznego punktu widzenia ma istotny związek z dążeniem do prawdy, do uzyskania zgodnego z rzeczywistością w jak największym zakresie systemu przekonań.

Uzasadnienia innych rodzajów mają na względzie inne cele. I tak, inny rodzaj uzasadnienia wydają się stanowić uzasadnienia przekonań moralnych i etycznych. Możliwość prawdziwości tych przekonań (w sensie ich zgodności z rzeczywistością) jest często kwestionowana. Niektórzy wolą mówić o trafności takich przekonań lub ich słuszności.

Z jeszcze innymi celami związane jest uzasadnienie pragmatyczne (instrumentalne). Działacz polityczny może starać się uzasadnić przekonania wyrażane przez lidera swojej partii po to, by przejęli je wyborcy, mając na względzie swą karierę polityczną i nie dbając o to, czy są one prawdziwe. Osoba ciężko chora może znajdować racje uzasadniające dla przekonań o możliwościach medycyny, by wzmocnić swą wiarę w uzdrowienie, co, jak się wydaje, może dodać jej sił w walce z chorobą, zwiększyć szanse wyleczenia.

Stwierdzenie, że uzasadnienie epistemiczne wiąże się istotnie z dążeniem do prawdy, różnie może być rozumiane. Celem, jaki mamy na względzie odwołując się do uzasadnienia, jest to, by w korpusie naszych przekonań było jak najwięcej przekonań prawdziwych i jak najmniej fałszywych. Cel ten (za W. Alstonem) można określić jako maksymalizację prawdy i minimalizację fałszu⁸. Nie chodzi zatem o to, by mieć wyłącznie przekonania prawdziwe; gdyby to było naszym celem, należałoby ograniczyć się do posiadania przekonań niebudzących żadnych wątpliwości, np. dotyczących wyników dodawania lub treści naszego doświadczenia. Nie chodzi też o to, by mieć jak najwięcej przekonań prawdziwych; wtedy staralibyśmy się może zgromadzić jak najwięcej informacji łatwych do zdobycia, choćby błahych. Rzecz w tym, by wzbogacać korpus naszych przekonań uzupełniając go o możliwie wiele istotnych przekonań prawdziwych i eliminując fałszywe.

⁸ W. Alston, *Concepts of Epistemic Justification*, w: tenże, *Epistemic Justification. Essays in the Theory of Knowledge*, Cornell University Press, Ithaca–London 1989, s. 83–84.

4. Uzasadnienie doksastyczne i propozycjonalne

Rozróżnia się uzasadnienie doksastyczne i propozycjonalne. Uzasadnienie ma charakter doksastyczny, gdy jest własnością przekonania, które faktycznie żywi (lub żywiła) osoba S .

Uzasadnienie w sensie propozycjonalnym jest w pierwszym rzędzie uzasadnieniem sądu w sensie logicznym (który może być przedmiotem przekonania), a w dalszym znaczeniu uzasadnieniem możliwego przekonania o danej treści. Mówiąc o uzasadnieniu propozycjonalnym nie zakłada się zatem, że jakaś osoba żywi (żywiła) to przekonanie. Gdyby jednak jakaś osoba dane przekonanie żywiła, byłoby ono uzasadnione.

5. Osoby i uzasadnienie

Uzasadnienie epistemiczne jest własnością przekonań, ale też sądów w sensie logicznym, które są przedmiotem przekonania, oraz zdań, w których owo przekonanie się wyraża. W istotny sposób uzasadnienie dotyczy też osoby, która posiada dane przekonanie.

W języku angielskim słowo „uzasadnienie” odpowiada słowo *justification*, w języku niemieckim – słowo *Rechtfertigung* lub *Begründung*. W języku angielskim można powiedzieć: „The belief q (of person S) is justified”, ale też „ S is justified in believing q ”. W anglojęzycznych definicjach uzasadnienia bardzo często stosuje się to ostatnie wyrażenie. Również w języku niemieckim można powiedzieć zarówno „Die Überzeugung q (von S) ist gerechtfertigt”, jak i „ S ist gerechtfertigt in q ”. W języku polskim mówimy, że przekonanie q (osoby S) jest uzasadnione lub że osoba S ma uzasadnione przekonanie q , ale błędne gramatycznie byłoby wyrażenie „Osoba O jest uzasadniona w przekonaniu q ”.

6. Charakter czasowy i stopniowalny

Uzasadnienie przekonań bywa relatywizowane względem czasu. Uzasadnione przekonanie, że q , jakie osoba S posiada w czasie t_1 , może nie być już uzasadnione w czasie t_2 . Wiele przekonań nie zmienia jednak w czasie swego statusu bycia uzasadnionym, m.in. takimi są przekonania dotyczące wyników dodawania liczb, swego imienia, relacji pokrewieństwa itd.

Uzasadnienia mogą być mocniejsze lub słabsze. Epistemologiczne koncepcje uzasadniania dostarczają różnych wskazówek co do tego, jak szacować siłę uzasadnienia.

Jeśli np. przyjmiemy, że podstawowym kryterium uzasadnienia przekonania jest rzetelność metod i procesów poznawczych, które doń doprowadziły (jest to stanowisko szeroko rozpowszechnione), to ową rzetelność, a więc i siłę uzasadnienia, można często oszacować empirycznie. W tym celu należy wziąć pod uwagę możliwie wiele przekonań uformowanych za sprawą procesów danego rodzaju i obliczyć, ile z nich (w procentach) jest prawdziwych. Jeśli procesy poznawcze w rodzaju tego, który doprowadził do powstania danego przekonania, w większości przypadków (np. w 9 na 10) wytwarzają przekonania prawdziwe, to dane przekonanie można uznać za uzasadnione (odpowiednio, w stopniu 0,9).

7. Ogólna definicja uzasadnienia

Na użytek niniejszych rozważań przyjmuję następującą ogólną definicję uzasadnienia przekonania:⁹

Osoba S ma (w czasie t) uzasadnione przekonanie, że q , wtedy gdy:

- (i) istnieją (w czasie t) podstawy dla przekonania S -a, że q ,
- (ii) owe podstawy są adekwatne (dobre),
- (iii) owe podstawy dane przekonanie wspierają,
- (iv) nie ma przeważających racji przeciwko temu, że q .

Warunki (iii) i (iv) nie zawsze uważa się za konieczne w definicjach uzasadnienia.

Powyższa definicja (z uwagi na swą ogólnikowość) nasuwa szereg pytań, m.in. następujące:

- (1) Czym są podstawy przekonania? Czy mają one charakter subiektywny, czy obiektywny? Czy podstawą dla danego przekonania może być tylko inne przekonanie (racja), czy też coś innego, np. spostrzeżenie lub intuicja?
- (2) Co czyni podstawy adekwatnymi (dobrymi)? Co może być dobrą racją?
- (3) W jakim kognitywnym stosunku muszą znajdować się podmioty poznania do podstaw wspierających przekonanie? Czy podmiot posiadający dane przekonanie musi znać podstawy, które czynią je uzasadnionym?

Epistemolodzy wypracowali szereg koncepcji zawierających różne odpowiedzi na powyższe pytania.

⁹ Dzięki swej ogólności daje się ona pogodzić z głównymi stanowiskami w kwestii natury uzasadniania i nie powinna wzbudzać znaczących kontrowersji. Zob. T. Grundmann, *Analytische Einführung in die Erkenntnistheorie*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2008, s. 219 i n.; W. Alston, *Concepts of Epistemic Justification*, dz. cyt., s. 81 i n.

7.1. Subiektywizm i obiektywizm

Niektórzy filozofowie, odpowiadając na pytanie o naturę podstaw przekonania, twierdzą, że wszelkie czynniki decydujące o uzasadnieniu przekonania mają charakter internalny (wewnętrzny), zależą od perspektywy podmiotowej; czynnikami takimi mogą być przekonania, spostrzeżenia, odczucia. Stanowisko takie nazywane bywa subiektywizmem w kwestii podstaw lub internalizmem w sensie ontologicznym. Inny pogląd wyrażają zwolennicy obiektywizmu w kwestii podstaw lub eksternalizmu w sensie ontologicznym. Uważają oni, że czynniki uzasadniające przekonanie mogą mieć charakter eksternalny, zewnętrzny względem podmiotu, mogą być niezależne od ludzkich umysłów; czynnikiem takim może być np. jakiś zewnętrzny fakt, sytuacja w świecie.

Niekiedy dzieli się uzasadnienia na bezpośrednie lub pośrednie. Uzasadnianie pośrednie zachodzi wtedy, gdy tym, co uzasadnia dane przekonanie, są inne przekonania zwane racjami (lub przesłankami). Uzasadnianie bezpośrednie ma zachodzić wtedy, gdy podstawami uzasadniającymi dane przekonanie nie są inne przekonania, ale np. wrażenia, fakty. Niektórzy epistemolodzy kwestionują ideę uzasadniania bezpośredniego. Uważają oni, że przekonanie może być uzasadnione tylko za sprawą czegoś, co (tak jak ono) posiada treść propozycjonalną, a np. wrażenia takiej treści nie posiadają.

7.2. Dobre racje

Występujące w dziejach epistemologii koncepcje dobrych racji (podstaw) można podzielić na deontologiczne (obowiązków epistemicznych) i niedeontologiczne.

Na gruncie koncepcji deontologicznych przekonanie danej osoby uważa się za uzasadnione, a racje uzasadniające za dobre, gdy osoba ta czyni zadość swoistym obowiązkom (lub ich nie narusza), do których zaliczyć można np. uwzględnianie świadectw empirycznych, sprawdzanie (w miarę możliwości) prawdziwości (trafności) racji, krytyczna ocena ich pochodzenia. Koncepcje uzasadnienia mające charakter deontologiczny były rozwijane przede wszystkim w poprzednich wiekach (Kartezjusz, John Locke, Roderick Chisholm). Obecnie uważa się, że u ich podstaw leży nierealistyczne założenie o wolicjonalnej kontroli powstawania przekonań; w istocie kontrola ta jest bardzo ograniczona (szczególnie w przypadku przekonań spostrzeżeniowych), często wręcz niemożliwa¹⁰.

W koncepcjach drugiego rodzaju adekwatność podstaw nie jest określona przez odwoływanie się do obowiązków. Racje (podstawy) są dobre, gdy w określony sposób wskazują na prawdziwość danego przekonania, gdy zwiększają jego

¹⁰ Zob. W. Alston, *Concepts of Epistemic Justification*, dz. cyt., s. 91 i n.

prawdopodobieństwo. Na gruncie jednej z tych koncepcji dobre racje dotyczą stosowania takich metod i procesów poznania, których rezultaty z dużym prawdopodobieństwem wskazują adekwatny obraz rzeczywistości. Za wzór adekwatnych podstaw przekonania uchodzi często świadectwo empiryczne (doświadczenie bezpośrednie) lub prawdziwa racja, z której wynika logicznie stwierdzenie będące treścią danego przekonania. Z reguły uzasadniając nasze przekonania nie możemy odwołać się do racji tych rodzajów; pozostają zatem znacznie słabsze racje.

7.3. Internalizm i eksternalizm dostępu

Najczęściej rozważane kontrowersje z zakresu teorii uzasadniania dotyczą dostępności czynników uzasadniających dla podmiotu. Zwolennicy internalizmu epistemicznego (w kwestii uzasadniania) uważają, że czynniki, które czynią dane przekonanie uzasadnionym, muszą być podmiotowi kognitywnie dostępne. Eksternaliści natomiast mówią o czynnikach uzasadniających dane przekonanie, które nie muszą być dostępne podmiotowi; by mieć uzasadnione przekonanie, nie trzeba znać racji, które je uzasadniają. Wskazane stanowiska, dla odróżnienia od innych wersji internalizmu i eksternalizmu, nazywa się niekiedy internalizmem dostępu i eksternalizmem dostępu.

Kognitywna dostępność czynników uzasadniających przekonanie bywa rozpatrywana w trzech aspektach. Kontrowersje wzbudza kwestia poznania przez podmiot samych podstaw danego przekonania, ich adekwatności i związku między przekonaniem a jego adekwatnymi podstawami. Można wyróżnić zatem internalistyczne i eksternalistyczne stanowiska: (a) co do podstaw, (b) co do adekwatności, (c) co do związku. Według internalizmu co do podstaw, by przekonanie mogło być uznane za uzasadnione, czynniki je uzasadniające (jego podstawy) muszą być podmiotowi bezpośrednio dostępne (znane). Według internalizmu co do adekwatności, by podstawy przekonania były adekwatne, podmiot musi uznawać je za takie, które wspierają jego przekonanie, zwiększają prawdopodobieństwo tego przekonania. Według internalizmu co do związku, aby przekonanie było uzasadnione, konieczne jest uznanie przez podmiot, że adekwatne podstawy przekonania rzeczywiście je wspierają, że zachodzi relacja uzasadniania między takimi podstawami a tym przekonaniem. Zwolennicy eksternalizmu co do podstaw, co do adekwatności i co do związku zaprzeczają wskazanym twierdzeniom internalistów. Eksternaliści co do związku niekiedy domagają się, by między przekonaniem, które ma być uznane za uzasadnione, a jego podstawami zachodziła relacja kauzalna¹¹.

¹¹ Wszystkie trzy aspekty dostępności poznawczej podmiotu do czynników uzasadniających przekonanie i związane z nimi płaszczyzny dystynkcji między internalizmem a eksternalizmem epistemologicznym omawia R. Ziemińska w książce *Eksternalizm we współczesnej epistemologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002, s. 26 i n.

8. Odmiany internalizmu i eksternalizmu w teorii uzasadniania

Wcześniejsze uwagi wskazują na to, że w epistemologii ważną rolę odgrywa rozróżnienie koncepcji internalistycznych od eksternalistycznych. Terminy „internalizm” i „eksternalizm” dotyczą koncepcji wiedzy, uzasadniania, znaczenia wyrażań, a nawet koncepcji metaetycznych (kwestia motywacji do działania). W tym miejscu ograniczam się do uwag o internalizmie i eksternalizmie w teorii uzasadniania.

Nawet w tak ograniczonym obszarze zagadnień istnieje wiele linii podziału odgraniczających koncepcje internalistyczne od eksternalistycznych. Określenia te stosowane są w rozważaniach dotyczących wszystkich wspomnianych wyżej kwestii związanych z definiowaniem uzasadniania (7.1–7.3). W kwestii natury podstaw uzasadniających ważną rolę odgrywa wskazane rozróżnienie między internalizmem a eksternalizmem ontologicznym, niekiedy jednak internalizmem nazywa się stanowisko ograniczające te podstawy do przekonań, a eksternalizmem stanowisko przeciwne (włączające do zakresu podstaw np. wrażenia zmysłowe, ślady pamięciowe, wgląd uchwytyjący konieczny charakter niektórych sądów apriorycznych). W kwestii dobrych racji mianem „internalistycznych” określa się deontologiczne koncepcje uzasadniania. Najczęściej w teorii uzasadniania internalistycznymi lub eksternalistycznymi nazywa się stanowiska w kwestii dostępu poznawczego do czynników uzasadniających przekonanie (7.3).

9. Ewidencyjizm i reliabilizm

Najbardziej znaną internalistyczną koncepcją uzasadniania jest zapewne ewidencyjizm. Koncepcja ta łączy w sobie internalizm ontologiczny z internalizmem epistemicznym (przynajmniej z internalizmem co do podstaw). Najbardziej znaną eksternalistyczną koncepcją uzasadniania jest reliabilizm. Łączy on w sobie eksternalizm ontologiczny z eksternalizmem epistemicznym. Koncepcje te pełnią często rolę punktów odniesienia w analizach prowadzących do wypracowania innych koncepcji uzasadniania.

9.1. Ewidencyjizm

Ewidencyjizmem nazywa się koncepcję, zgodnie z którą dane przekonanie jest w określonym czasie uzasadnione, jeśli w tym czasie odpowiada ono jakiejś dostępnej podmiotowi oczywistości (*evidence*). Ewidencyjalistyczne rozumienie uzasadniania do niedawna było szeroko rozpowszechnione w epistemologii. Wydaje się, że podzielali je m.in. Kartezjusz, John Locke, David Hume. Obec-

nie jego zwolennikami i obrońcami są m.in. Richard Feldman, Earl Connee, Stewart Cohen, Richard Foley¹². Niektórzy ewidencjaliści (m.in. William Alston) zajmują stanowisko internalizmu epistemicznego co do podstaw, ale opowiadają się za eksternalizmem co do adekwatności i co do związku.

9.2. Reliabilizm

Reliabilistyczna koncepcja uzasadniania została wypracowana w drugiej połowie XX wieku. Jej głównym twórcą jest Alvin Goldman.

Wczesną wersję reliabilizmu przedstawił Goldman w artykule *What is Justified Belief?* z 1979 r.¹³ Zgodnie z tą koncepcją przekonanie *S-a*, że *q*, jest uzasadnione w czasie *t*, jeśli pochodzi z reliabilnego (rzetelnego) procesu formowania przekonań¹⁴. Reliabilne są procesy wykazujące stałą tendencję do inicjowania i wytwarzania prawdziwych przekonań (lub ich zbioru); do procesów takich należą m.in. procesy spostrzegania, przypominania sobie, introspekcji, poprawnego logicznie rozumowania.

Następna wersja reliabilizmu przedstawiona została w książce Goldmana *Epistemology and Cognition* z 1986 r. Według tej koncepcji *S-a* przekonanie, że *q*, w czasie *t*, jest uzasadnione wtedy i tylko wtedy, gdy jest dozwolone przez jakiś słuszny system reguł uzasadniania¹⁵. Słuszność systemu reguł zależy od tego, czy trafnie wiążą one uzasadnienie przekonań z reliabilnością procesów, które owe przekonania wytworzyły.

Trzecią wersją reliabilizmu Goldmana jest reliabilizm aretyczny, sformułowany w książce *Liaisons* wydanej w roku 1992¹⁶. Według tej koncepcji przekonanie jest uzasadnione, jeśli u podstaw jego wytworzenia leżą określone sprawności intelektualne¹⁷.

¹² Zob. R. Feldman, E. Connee, *Evidentialism*, „Philosophical Studies” 48, s. 15–34, przedruk w: D. Prichard, R. Neta (red.), *Arguing About Knowledge*, Routledge, Oxford 2008, s. 174–191; S. Cohen, *Justification and Truth*, „Philosophical Studies” 1984, nr 46, s. 279–295; R. Foley, *What’s Wrong with Reliabilism*, „The Monist” 1985, nr 68, s. 188–202.

¹³ A.I. Goldman, *What is Justified Belief?*, w: G. Pappas (red.), *Justification and Knowledge*, Reidel, Dordrecht 1979, s. 1–25, przedruk w: D. Prichard, R. Neta, *Arguing About Knowledge*, dz. cyt., s. 157–173.

¹⁴ A.I. Goldman, *Reliabilism: What is Justified Belief?*, w: D. Prichard, R. Neta (red.), *Arguing About Knowledge*, dz. cyt., s. 165.

¹⁵ A.I. Goldman, *Epistemology and Cognition*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1986, s. 59.

¹⁶ A.I. Goldman *Liaisons: Philosophy Meets the Cognitive and Social Science*, MIT Press, Cambridge Mass. 1992.

¹⁷ Koncepcje Goldmana omawia R. Ziemińska w książce *Eksternalizm we współczesnej epistemologii*, dz. cyt., s. 170 i n.

Obok Goldmana za eksternalizmem (co najmniej częściowym) w teorii uzasadniania opowiadają się m.in. Ernest Sosa, John Greco, Hilary Kornblith, Richard Schantz, William Alston.

10. Uwagi końcowe

Kontrowersje między zwolennikami internalizmu i eksternalizmu epistemicznego w teorii uzasadniania stanowią jeden z najszerzej dyskutowanych sporów we współczesnej epistemologii. W ostatnich dziesięcioleciach wysunięto szereg zarzutów zarówno przeciw koncepcjom internalistycznym, jak i przeciw koncepcjom eksternalistycznym. Wydaje mi się, że zarzuty kierowane przeciw koncepcjom eksternalistycznym są słabsze, wiele z nich można odeprzeć. W związku z tym eksternalizm dostępu jest dla mnie stanowiskiem bardziej przekonującym niż internalizm¹⁸.

Jeśli eksternaliści mają rację, to można rzec, że jesteśmy obecnie świadkami istotnej zmiany w rozumieniu (a przynajmniej w określaniu) niezwykle ważnego w filozofii i nauce pojęcia uzasadnienia¹⁹.

Bibliografia

- Ajdkukiewicz K., *O znaczeniu wyrażień*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Alston W.P., *Concepts of Epistemic Justification*, w: tenże, *Epistemic Justification. Essays in the Theory of Knowledge*, Cornell University Press, Ithaca–London 1989.
- Bergmann M., *Justification without Awareness. A Defense of Epistemic Externalism*, Oxford University Press, Oxford 2009.

¹⁸ Moje przeświadczenia dotyczące eksternalizmu ukształtowane zostały w dużej mierze pod wpływem książek Thomasa Grundmanna i rozmów z ich autorem. Zob. T. Grundmann, *Der Wahrheit auf der Spur. Eine Verteidigung des erkenntnistheoretischen Externalismus*, Mentis, Paderborn 2003; tenże, *Analytische Einführung in die Erkenntnistheorie*, dz. cyt. Zob. też: *Epistemology: Internalism and Externalism*, red. H. Kornblith, Blackwell, Malden 2001; E. Sosa, L. Bonjour, *Epistemic Justification. Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues*, Blackwell, Malden 2003; R. Schantz (red.), *The Externalist Challenge*, De Gruyter, Berlin–New York 2004; M. Bergmann, *Justification without Awareness, A Defense of Epistemic Externalism*, Oxford University Press, Oxford 2009; J. Greco, *Justification Is Not Internal*, w: M. Steup, E. Sosa (red.), *Contemporary Debates in Epistemology*, Blackwell, Malden 2005, s. 257–269; R. Feldman, *Justification Is Internal*, tamże, s. 270–284.

¹⁹ Dziękuję Tadeuszowi Ciecierskiemu za uwagi, które umożliwiły mi skorygowanie tekstu referatu i zredagowanie jego niniejszej wersji.

- BonJour L., *The Structure of Empirical Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1985.
- Burge T., *Individualism and the Mental*, „Midwest Studies in Philosophy” 4/1979.
- Ciecierski T., *Nastawienia sądzeniowe. Wykłady z filozofii psychologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Cohen S., *Justification and Truth*, „Philosophical Studies” 46/1984.
- Feldman R., *Justification Is Internal*, w: M. Steup, E. Sosa (red.), *Contemporary Debates in Epistemology*, Blackwell, Malden 2005.
- Feldman R., Connee E., *Evidentialism*, „Philosophical Studies” 48/1975, s. 15–34; przedruk w: D. Prichard, R. Neta (red.), *Arguing About Knowledge*, Routledge, Oxford 2008.
- Foley R., *What's Wrong with Reliabilism*, „The Monist” 68/1985.
- Goldman A.I., *Epistemology and Cognition*, Harvard University Press, Cambridge Mass. 1986.
- Goldman A.I., *Liaisons. Philosophy Meets the Cognitive and Social Science*, MIT Press, Cambridge Mass. 1992.
- Goldman A.I., *What is Justified Belief?*, w: G. Pappas (red.), *Justification and Knowledge*, Reidel, Dordrecht 1979; przedruk w: D. Prichard, R. Neta (red.), *Arguing About Knowledge*, Routledge, Oxford 2008.
- Greco J., *Justification Is Not Internal*, w: M. Steup, E. Sosa (red.), *Contemporary Debates in Epistemology*, Blackwell, Malden 2005.
- Grundmann T., *Analytische Einführung in die Erkenntnistheorie*, Walter de Gruyter, Berlin–New York 2008.
- Grundmann T., *Der Wahrheit auf der Spur. Eine Verteidigung des erkenntnistheoretischen Externalismus*, Mentis, Paderborn 2003.
- Kornblith H. (red.), *Epistemology: Internalism and Externalism*, Blackwell, Malden 2001.
- Putnam H., *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, przeł. A. Grobler, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Schantz R. (red.), *The Externalist Challenge*, De Gruyter, Berlin–New York 2004.
- Schwitzgebel E., *Belief*, w: S. Bernecker, D. Prichard (red.), *The Routledge Companion of Epistemology*, Routledge, Oxford 2005.
- Sosa E., BonJour L., *Epistemic Justification. Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues*, Blackwell, Malden 2003.
- Stalnaker R., *Inquiry*, MIT Press, Cambridge Mass. 1984.
- Ziemińska R., *Eksternalizm we współczesnej epistemologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2002.

Streszczenie

Autor przedstawia ogólną definicję uzasadnienia przekonania, którą mogliby zaakceptować zwolennicy wielu różnych koncepcji uzasadnienia. Następnie, nawiązując do tej definicji, wskazuje główne kwestie sporne dotyczące natury uzasadnienia i zarysowuje szerokie spektrum stanowisk w tych kwestiach. Rozróżnia m.in. liczne odmiany internalizmu i eksternalizmu.